

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 4 (100)

4 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Астана, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Астана, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Астана, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Астана, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Астана, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Черепанов Т.К.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:

Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Астана, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Астана, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Астана, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Астана, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Астана, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева В.С., Черепанов Т.К.

Адрес редакции:

050100, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Astana, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Astana, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Astana, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Astana, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Cherepanov T.K.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan, Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

**СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ «ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ ІСІ»
ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН БАСШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰСТАНЫМЫ****Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы^{1ID}, Құдайбергенұлы Болат^{2* ID},
Мамраймов Серік Дәулетұлы^{3 ID}**¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы қ., Қазақстан.²Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.³Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті. Шымкент қ., Қазақстан.

*Автор-корреспондент

E-mail: didar@kimep.kz (Қасымова), k.bolat75@mail.ru (Құдайбергенұлы), s_dauletuly@mail.ru (Мамраймов)

Түйіндеме. Мақалада Қостанай облысындағы контрреволюциялық деп аталатын істердің ашылуына байланысты Ұлы Отан соғысы кезеңінің бірнеше эпизодтары қарастырылған. Соғыс басталған кезде облысқа қорғаныс кәсіпорындары көшірілді, эвакуацияланған және арнайы қоныстанушыларға байланысты халықтың құрамы айтарлықтай өзгерді, ГУЛАГ жүйесінің лагерлері жұмыс істеді. «Үлкен террор» қарқын ала бастаған 1936 жылдан бастап облыс аумағы қазақстандық ПХК-нің (НКВД) ерекше есебінде болды. Тұтқындау үрдісі ПХК өткен жылдардағы айыптаулар мен мойындауларды қолдана отырып өз жалғасын тапты. Аталмыш кезеңде Қазақстанның партия басшылығы қауіпсіздік органдарымен бірлесе отырып, Қостанай облысының мәселелерімен байыпты айналысты. Соғыс басталғаннан кейін КСРО-ның еуропалық астық егетін аудандары жау қолына өткен соң Қазақ КСР-дегі Қостанай облысы астықтың негізгі жеткізушісі болуға тиіс еді. Облыстық басшылық пен ПХК органдары табиғи апаттардан туындаған ауыл шаруашылығындағы қиындықтарды, мобилизацияға байланысты техниканың, жұмыс күшінің және мамандардың жетіспеушілігін бірқатар кеңес қызметкерлерінің антикеңестік қызметімен байланыстырып түсіндірді. Бұндай жағдай бүкіл елде болды, бірақ билік халықты кернеуде ұстап, қолдағы барлық күштерді, амалдарды жауды жеңуге жұмылдырды, тіпті егер бұл үшін ішкі жауларды табу қажеттілігі болса да.

Халықты бақылауды күшейту бағытындағы көрсеткіш үрдісінің бірі ретінде ПХК «Ұлтшылдар» тыңшылық ісі және оның жалғасы – «феодалдар» ісін эзірледі. Қостанай облысының ісі Қазақстан басшылығына тікелей қатысы болды, себебі оның қарамағында саяси және экономикалық мәселелер болды.

Кілт сөздер. Қазақ КСР, Қостанай облысы, ПХК, Қазақ КСР басшылығы, қуғын-сүргін.**МРНТИ 03.20.00****«ДЕЛО КОСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ»
В ГОДЫ ВОЙНЫ И ПОЗИЦИЯ РУКОВОДСТВА КАЗАХСТАНА****Қасымова Дидар Бейсенғалиевна^{1ID}, Құдайбергенұлы Болат^{2* ID},
Мамраймов Серік Дәулетұлы^{3 ID}**¹Институт Истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова, г. Алматы, Казахстан.²Павлодарский педагогический университет имени А. Марғулана, г. Павлодар, Казахстан.³Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г. Шымкент, Казахстан.

*Автор-корреспондент

E-mail: didar@kimep.kz (Қасымова), k.bolat75@mail.ru (Құдайбергенұлы), s_dauletuly@mail.ru (Мамраймов).

Аннотация. В статье рассматриваются несколько эпизодов периода Великой Отечественной войны, связанных с раскручиванием так называемых контрреволюционных дел в Костанайской области. В область с началом войны были передислоцированы оборонные предприятия, существенно изменился состав населения из-за эвакуированных и спецпоселенцев, действовали лагеря системы

ГУЛАГа. Область была на особом счету у казахстанского НКВД еще с 1936 года, когда «Большой террор» только начал набирать обороты. Аресты по разнарядке продолжались до начала войны, а в ходе войны НКВД продолжил зачистку области от врагов народа, используя доносы и признания предыдущих лет. В годы войны партийное руководство Казахстана совместно с органами безопасности серьезно занималось проблемами Кустанайской области. После потери европейских зерносеющих районов СССР с начала войны, Кустанайская область в Казахской ССР должна была стать основным поставщиком зерна. Сложности в сельском хозяйстве, вызванные природными катаклизмами, нехваткой техники, рабочей силы и специалистов в связи с мобилизацией областное руководство и органы НКВД объясняли антисоветской деятельностью ряда советских работников. Такое положение было по всей стране, но властям необходимо было держать население в напряжении и мобилизовать все имеющиеся силы на победу над врагом, даже если для этого нужно было найти внутренних врагов. Агентурное дело «националисты», и его продолжение – дело «феодалы» - было разработано НКВД как один из показательных процессов для усиления контроля над населением. Дело Кустанайской области имеет прямое отношение к руководству Казахстана, поскольку в его ведении находились и вопросы политэкономии.

Ключевые слова. Казахская ССР, Кустанайская область, НКВД, руководство Казахской ССР, репрессии.

IRSTI 03.20.00

THE CASE OF THE KUSTANAI OBLAST DURING THE WAR AND POSITION OF THE KAZAKH SSR LEADERSHIP

Kasymova Didar Beisengalieвна¹ ID, Kudaibergenuly Bolat² ID, Mamraimov Serik Dauletuly³ ID

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Almaty, Kazakhstan.

²Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan.

³South Kazakhstan state pedagogical university. Shymkent, Kazakhstan.

*Corresponding-author

E-mail: didar@kimep.kz (Kasymova), k.bolat75@mail.ru (Kudaibergenuly), s_dauletuly@mail.ru (Mamraimov)

Abstract. The article elucidates some episodes of the Great Patriotic War times in the Kustanai oblast connected with the investigation of the so-called counter-revolutionary forces. To the oblast with the war outbreak were relocated defense enterprises, considerably changed the population composition due to the evacuated people and special settlers, were active the GULAG camps. The oblast was specially listed in the Kazakh SSR NKVD since 1936 when the Great Terror was getting its strength. Arrests continued until the war started, and during the war NKVD went on cleansing the oblast out of enemies, using the accumulated petitions of previous years. And during the war the Kazakh SSR party leadership along with the security structures had to handle the Kustanai oblast case. After the loss of the grain producing areas in the European part of the USSR since the war started the Kustanai oblast was doomed to become the main grain supplier. But the difficulties in the agriculture due to the natural cataclysms, shortage of machinery, man power and specialists caused by the war mobilization the oblast leadership and NKVD bodies explained by the anti-soviet activities of some functionaries. Although that was a situation across the country the local bodies had to exploit all resources to control the population and mobilize it for the victory over the enemy even if for that end they would seek internal enemies. The case "nationalists" and its continuation – "feudals" – was elaborated by the NKVD as one of the exemplary cases to control the population. The case of Kustanai oblast is directly linked to Kazakh SSR leadership as it had to deal with the issues of political economy.

Key words. Kazakh SSR, Kustanai oblast, NKVD, Kazakh SSR leadership, reprisals

Қысқашы. Қостанай облысы 1936 жылдан бастап, «Үлкен террор» жаңа ғана қарқын ала бастаған кезде қазақстандық ІХК-ның ерекше есебінде болды. Ал, қолында алдыңғы жылдардан жинақталған материалдар мен тұтқындардың бұрынғы жасаған мойындауларымен қаруланған ІХК соғыс барысында облысты халық жауларынан тазартуды жалғастырды.

Теориялық-әдістемелік негіздері. Тоталитарлық режим кезіндегі процестерді зерттейтін теориялардың ережелерін қойылған мақсатты анықтау үшін қолданылды. Бұл теориялар режимнің күш

қолдануын түсіндіреді, өйткені бұл ерекше жағдайларда қойылған мақсаттарға жету қажеттілігіне жауап береді.

Теориялық-әдістемелік жұмыс Копенгаген мектебінде әзірленген секьюритизация (ағыл. Securitization – қауіпсіздік) тұжырымдамасы негізінде жүргізіледі. Бұл тұжырымдаманың негізгі ережелері халықаралық қауіпсіздік мәселелеріне қатысты, бірақ мемлекет ішкі және сыртқы саясаттың негізгі субъектісі ретінде қауіпсіздікті экзистенциалды қауіп түріндегі іргелі факторлардың бірі ретінде көтереді және ішкі саясаттың барлық аспектілерін қалпына келтіреді (соның ішінде әлеуметтік тәжірибеде). Бұл мемлекеттің, өз мақсаттарына жету үшін кез келген заңсыз (төтенше жағдай ретінде ақталған) әрекеттерді қолдануға негіз береді.

Б. Бузан және Оле Вейвер жұмыстарында қауіпсіздік тұжырымдарының ережелері мазмұндалған (Buzan, Wæver, Wilde, 1998:239).

Сталиндік соғыс кезіндегі тоталитаризм кезеңінде Қазақстан тарихының проблемалық мәселелерін қарастыру кезінде, қауіпсіздік теориясын қолдану мүмкіндігі, негізгі құрамдас бөліктердің болуымен негізделеді: қандай да бір проблеманы шығаратын фактор (көбінесе үкіметтік немесе үкіметтік емес факторлар, сонымен қатар саясатқа қатысы жоқ жеке адамдар және тіпті топтарда); қауіпсіздік нысаны – бұл, аталған проблема қауіп төндіретін сұрақ, құбылыс, фактор, мысалы, қауіпсіздік нысандары болып, мемлекет (әскери қауіпсіздік) болуы мүмкін; ұлттық егемендік немесе идеология (саяси қауіпсіздік); ұлттық экономика (экономикалық қауіпсіздік); ұжымдық ұқсастық (әлеуметтік қауіпсіздік); биологиялық түрлері және ареалдар (қоршаған орта қауіпсіздігі); аудитория – мәселені ықтималды қауіп деп тануға тура келетін осы үрдіске қатысатын барлық қатысушылар. Ұлы Отан Соғысы жылдарында, сыртқы жаулар мен әртүрлі сипаттағы ішкі күштер (бірақ сипаты бойынша антисоветтік) тарапындағы қоқан-лоқыға қарсы, қауіпсіздікті сақтау үшін сталиндік режим, әртүрлі түрдегі зорлық-зомбылық және мәжбүрлеуді (террор, депортация, тазарту, ГУЛАГ, әскери уақыттағы төтенше заңдар) қолдану қажеттілігі деп дәлел келтірілді.

Соғысқа дейін және соғыс кезінде ПХҚ әзірлеген Қостанай ісі секьюритизация теориясының негізгі ережелерін қолдануды талдаудың мысалы болып табылады.

Соғысқа дейін және соғыс кезінде, ПХҚ әзірлеген «Қостанай ісі», қауіпсіздік теорияларының негізгі ережелерін қолдануды талдаудың мысалы болып табылады. «Қостанай ісінде» бірнеше секторлар – саяси (мемлекет қауіпсіздігіне қауіп төндіру), экономикалық (азық-түлік қауіпсіздігі – әрекеттегі әскер мен тұрғындарды азық-түлікпен қамтамасыз ету), әлеуметтік (қауіпсіздікке қауіп төндіретін ұжымдық ұқсастықтар – жер аударылғандар, байлар, басқа да антисоветтік элементтер көрсетіледі).

Материалдар мен тәсілдер. Бұл жұмыс А. Богданов жүргізген және ҚР Президенті мұрағатының және Ресей Мемлекеттік әлеуметтік-саяси тарихы архиві (РМЭСТА) материалдарына, ҚазССР Бас прокуратурасының арнайы комиссиясының қайта құру кезіндегі материалдарына сүйенген. Жұмыстың үзіндісі кәсіби заңгер И. Желваков мақаласында жазылған. Ғылыми тәсілдер ретінде тарихи қағидасы, салыстырмалы-тарихи, ивент- және контент-талдаулары қолданылды.

Нәтижелер мен талдаулар. Соғыс жылдарында Қазақстанның партия басшылығы қауіпсіздік органдарымен бірлесе отырып, Қостанай облысының мәселелерімен шындап айналысты. Сонымен қатар, соғыс басталғаннан бері КСРО-ның еуропалық астықты аудандарынан айырылғаннан кейін Қазақ КСР-дегі Қостанай облысы астықтың негізгі жеткізушісі болуға тиіс болатын. Істің жай-күйін жүйелі түрде бақылап отыру үшін Орталық Комитеттің үшінші хатшысы М. Салин облысқа ат басын тіреді. 1941 жылы маусымда өткен Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің 5-ші пленумында өлкедегі істің жай-күйі қаралып, былай деп атап өтілді: «Қостанай облысы Орталық Комитет пен республика ХКК-нің байыпты және жүйелі қолдауына қарамастан, соңғы екі жылда облыстағы жағдайды, әсіресе ауыл шаруашылығын басқаруға қатысты жағдайды жақсартпады. Шын мәнінде, бұрнағы жылдары Қостанай облысы Ауыл шаруашылығы өнімдерін жинау және дайындау бойынша артта қалған облыстардың бірі болды. Егістің шығуы республиканың барлық облыстарына қарағанда нашар болды. Биылғы көктемгі егіс барлық облыстардан да нашар аяқталды». Сонымен қатар, бұқаралық саяси науқандарды жүргізуде қиындықтар байқалды – несиеге жазылу бар болғаны 78,5% қамтамасыз етілсе, басқа өңірлерде 95,8% қамтамасыз етілді, ал «Осоавиахим» лотереясының іске асырылуы ең артта қалғаны ретінде көрсетілді (РМЭСТА, 745:243).

1939-1941 жылдары ҚК(б)П облыстық комитетінің бірінші хатшысы болып өзін Н. Скворцов пен Ж. Шаяхметовтің қойған адамы санайтын Н. Журин тағайындалды. Ол өзінің естелігінде соғыстың басталуымен Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің Қостанай облысына ерекше назар аударғанын еске алады. Мұның себебі ауа райының қолайсыздығы ғана емес, сонымен қатар білікті кадрлардың, соның ішінде колхоз басшыларының тапшылығы болды. 1940 жылдың жазында «ҚК(б)П Өлкелік

Комитетінің Бюросы соңғы кездері Затобольск және Қостанай уездік комитеттері кадрларды колхоздарға іріктеу, қарастыру және орналастыру ісімен аса қанағаттанғысыз айналысқанын атап өтеді. Олар Қостанай ауданында Қазақстан Республикасының номенклатурасына енген 205 колхоз қызметкерінің 126-сы ғана бекітілген (аудандық комитет бекітпеген 2 колхоз төрағасы, 6 колхоз төрағасының орынбасары, 35 мал фермасының меңгерушісі, т.б.). Затобольск ауданында Қазақстан Республикасының номенклатурасына енген 213 қызметкердің 107 адамы, яғни 50%-ы ғана бекітілген (2 колхоз төрағасы, 17 мал фермасының меңгерушісі, 33 адам ревком төрағасы және 33 адам, колхоздар төрағасының орынбасарлары және т.б. бекітілмеген). ҚК(б)П Орталық комитеті Затобольск және Қостанай аудандық комитеттері ұжымшар кадрларын қанағаттанарлықсыз зерделейді, олардың іскерлік және саяси қасиеттерін практикалық жұмыста тексермейді, оларға тиісті көмек көрсетпейді. 1940 жылы Затобол ауданында 8 колхоз төрағасы, 5 мал фермаларының меңгерушілері ауысқан. Тек бір ғана «Алқау» ұжымшарының үш төрағасы ауысқан. Қостанай ауданында осы уақыт ішінде колхоздардың 12 төрағасы, мал фермаларының 7 меңгерушісі және бригадирлердің 11 адамы ауысқан» (РМЭСТА, 1018:161).

10 қыркүйектегі жағдай бойынша Қостанай облысында астықтың 24,6 пайызы, 1940 жылғы 89,8 пайызы, Солтүстік Қазақстан облысында тиісінше 27,8 және 93,3 пайызы, Ақмолада 50,6 және 100,3 пайызы жиналды. Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің Бюросы мен Қазақ АКСР Халық Комиссарлар Кеңесі бес күндік тапсырмаларды бекітіп, Қостанай облысында 20 қыркүйекте егін жинау мерзімін белгіледі. Мерзімге дейін, егін орағын аяқтау мүмкін болмады, 25 қыркүйекте Затоболь, Қостанай, Меңдіғара және Убаған аудандарының колхоздарында тазалау жоспары жартысы да орындалмады (Zhurin, 1982:86-87).

30 қыркүйекте Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бюросының отырысында Қостанай облысындағы жағдай қаралды. Ал 1 қазанда Журин таңданыспен былай деп жазады: «Бізге мәлімдегендей, 29 қыркүйекте Қазақстан Компартиясы К(б)П ОК Орталық Комитетінің бюросы Қазақстан Компартиясы К(б)П ОК Қостанай облыстық комитеті ауыл шаруашылығына, әсіресе, астық жинау жағдайына қатысты «Елді басқарудағы елеулі кемшіліктер туралы» қаулы қабылдағаны белгілі болды. Көрсетілген қаулыға сай, облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметінен босатылып, облыстық атқару комитетінің төрағасы Д. Кәрімбаевке (дұрысы - Керімбаев, авт.) қатаң сөгіс берілді. Партияның Пресногорьковский, Меңдіғара, Затобольск және Қостанай аудандық комитеттерінің бірінші хатшылары мен бюро мүшелеріне 10 қазанға дейін шөп шабу мен астық жинауды аяқтауды қамтамасыз етпесе, олардың атқаратын лауазымынан босатылып, партиядан шығаруға дейін жауапқа тартылатыны қатаң ескертілді» (Zhurin, 1982:87-88). Журин ҚК(б)ПК-ның облыстық пленумында сөйлеген сөзінде: «1940 жылы Қостанай облысын ауыл шаруашылығының төмен көрсеткіштерінің себептерін немқұрайлы басқару және агро-шаруашылық шараларды қолданбау, агро шараларды елемеу, 1940 жылғы астық шығыны мемлекетке, колхоздар мен колхозшыларға 14 миллион пұтты құрады. Бұл уақытта біздің көптеген жетекші қызметкерлеріміз, соның ішінде партияның аудандық комитеттерінің хатшылары қазір екінші империалистік соғыс жүріп жатқандығы, біздің социалистік Отанымыздың күші мен қорғанысын одан әрі нығайту туралы, бүкіл халқымызды жұмылдыру дайындығы жағдайында ұстау керектігі туралы баяндамалар жасап жатты. Бұл 1940 жылы көктемгі егіс кезінде жіберілген қателіктер мен кемшіліктер. Ол біз үшін сабақ болады. Осының бәрінен тиісті қорытынды жасау қажет» деп айтқан болатын (РМЭСТА, 979:13).

Бір қызығы, осы кезде Журин басқа қызметке ауыстырылды. Мұны оған қолданған жаза ретінде қарастыруға болады. Өйткені, ол бірінші басшы ретінде ең алдымен, ауыл шаруашылығының көрсеткіштеріне жауап беретін еді. Бірақ, Қазақ КСР басшылары – Н. Скворцов пен Ж. Шаяхметов көп нәрсені ауа райы жағдайы мен ауылшаруашылық техникасының жоқтығымен байланыстырып, Журинді партиялық соққыдан алып қалып, басқа облысқа ауыстыруды ұйғарды. Журин үшін бұл шынында да құтқару іспеттес болды. Ал облыстағы, аудандардағы барлық басқа басшыларға қатаң ескерту жасалып, көп ұзамай тұтқындаулар басталды. Бұған Журиннің тағайындалуының артында Скворцов пен Шаяхметов тұрғанын, ал Журиннің өзі бұл қызметке тағайындалғанға дейін Қостанай облысымен ешқандай байланысы болмағанымен түсіндіруге болады. Скворцов пен Шаяхметов Журинді соққыдан алдын ала «қорғап» қалды. Журин Алматыға барып: «екінші хатшы Ж. Шаяхметовтің қабылдауында болғанын, оны Семей облысының Белағаш ауданына жұмысқа жіберуге және аудандық партия комитетінің бірінші хатшылығына ұсыныс жасалғаны және оның тарапынан ешқандай қарсылық болмағанын» хабарлайды (Zhurin, 1982:88). Скворцов пен Шаяхметов ПХК жұмысына ықпал ете алмады, бірақ олар шамасы, ПХК-ның Қостанай облысына деген ерекше бақылауынан хабардар болған сияқты.

Қостанай облысының ауыл шаруашылығындағы күрделі жағдайдың негізгі себебі республика басшылығының пікірінше, барлық партиялық-саяси және мәдени-бұқаралық жұмыстардың тым елеусіз қалғандығынан орын алған еді (РМЭСТА, 748:244). Қазақстан К(б)П ОК-нен обкомның жұмысына жетекшілік еткен және Журиннің облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы лауазымындағы жұмысын қорытындылаған М. Салиннің баяндамасында: «Обкомның 1941 жылдың 10 айында ауыл шаруашылығы мәселесі бойынша 80-нен астам шешім қабылдағанымен, облыс колхоздарындағы істер жақсарған емес. Сондықтан жолдастар, бұл істің сәттілігі тек шешімдерді іске асырумен ғана байланысты емес. Мәселенің шешімі нақты ауылшаруашылық басшылығында, колхоздың ісін білуде және партия мен Үкіметтің шешімдерінің орындалуын бақылау мен ұйымдастыра білуде», - деп атап көрсетілді (РМЭСТА, 1009:10). Ол өз жазбасында одан әрі былай деп жалғастырды: «Обкомның бұрынғы басшылығының кінәсі оның совхоздардың ісіне араласпау ұстанымында болып, жағдайдың ықтимал салдарын алдын ала болжай алмағандығында» (РМЭСТА, 1009:16). Бірақ, бұл жерде маңыздылығы кем емес тағы бір мәселе болды. Ол партия ұйымдарында тәжірибелі партиялық кадрлар жоқтығына да байланысты еді. Кадрлардың көпшілігі қуығын-сүргіндер кезіндегі тазарту мен қудалаулар науқанында азайып кеткен болатын. Бастауыш партия ұйымдары хатшыларының едәуір бөлігінің бір жылдық партиялық өтілі де болмады. Ауыл шаруашылығындағы күрделі мәселелерді шешу үшін партияның қандай ресурстары болғанын және кімнің мойнына арқалағанын көрсететін Қостанай облыстық партия комитеті отырысының хаттамасынан үзінді келтірейік онда былай деп жазылған: «Соңғы уақытта 1939 жылы партия қатарына қабылданған коммунистерден, сондай-ақ бірқатар кәсіпорындар мен мекемелерде жұмысқа қабылданған жас коммунистерден тұратын бастауыш партия ұйымдарының көбейгенін ескере отырып, Қазақстан К(б)П Орталық комитетінің СОК(б)П Орталық комитетінен төменде көрсетілген бастауыш партия ұйымдарының хатшылығына бір жылдық партиялық өтілі жоқ партия мүшелерін сайлауға рұқсат сұрап, өтініш жолдауын ұсынады:

- 1) партиялық өтілі бір жылға жетпейтін үш партия мүшесі есебінде тұратын Затоболь ауданы, Ленин атындағы колхозының ұйымы;
- 2) партиялық өтілі бір жылға жетпейтін төрт партия мүшесі есебінде тұратын Федоров ауданы «Путь Ильича» колхозының ұйымы ;
- 3) төрт партия мүшесі есебінде тұратын Федоров ауданы, «Красный Октябрь» колхозының ұйымы, оның ішінде үш партия мүшесінің өтілі бір жылға жетпейді, ал біреуінің өтілі бір жылдан асқанымен, оны денсаулығына байланысты хатшылыққа сайлауға болмайды;
- 4) партиялық өтілі бір жылға жетпейтін үш партия мүшесі есебінде тұратын ПХК Убаған аудандық атқару комитетінің ұйымы;
- 5) Урицкий ауданының Чапаев атындағы колхозының партия ұйымы, онда есепте тұрған төрт партия мүшесінің бір ғана сауатсыз коммунистің бір жылдан астам партиялық стажы бар;
- 6) Урицкий ауданының Еңбекшіл ауылдық кеңесінің партия ұйымы, онда тіркелген төрт партия мүшесінің біреуінің ғана бір жылдан астам партиялық өтілі бар, бірақ оны үстінен шағым түсуіне байланысы басшылық қызметке сайлауға болмайды;
- 7) Қарабалық ауданының тұқым өсіру кеңшарының құрамында есепте тұратын бес партия мүшесінің ішінде бір жылдан астам партиялық өтілі бар кеңшар директорынан және сауаты аз бір коммунистен басқасының бір жылдық партиялық өтілі жоқ» (РМЭСТА, 1012:74).

Облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Н.И. Журин басшылықтан алынып, облыстық атқару комитетінің төрағасы Кәрімбаевқа (дұрысы - Керімбаев, авт.) ескертумен сөгіс жарияланды (РМЭСТА, 766:203). Орталықтың ұсынысымен Қостанай обкомының бюро отырысында жаңа бірінші хатшы болып Орталық Комитеттің ауыл шаруашылығы бөлімінің меңгерушісі В.Ф. Мельников сайланды (РМЭСТА, 1030:17). Бірақ жаңа басшы тәртіп орнату үшін аудандық партия комитеттері хатшыларын, колхоз төрағаларын, совхоз директорларын және басқа да басшыларды қызметтерінен аластатып, басқарудың аса қатал бағытын жүргізе бастады (РМЭСТА, 507:35). Сондай-ақ облыстағы істің жай-күйіне қанағаттанарлықсыз бақылау жасағаны үшін «Астық дайындауда басшылықты қамтамасыз етпегені, бітімгершілік танытқаны және мемлекетке қарсы әрекеттермен тікелей келіскені үшін» деген айыптаулармен Орталық Комитеттің үшінші хатшысы М. Салин 1942 жылы 17 қазанда қызметінен босатылды. Бірақ Салин Қостанай облысындағы іркілістердің басты себебі Журин басшылығының әлсіздігінен орын алды деп есептейді: «...облыстық партия комитетінің бюросы мен оның бұрынғы бірінші хатшысы Журиннің сәтсіздігінің нақты себептерін дер кезінде аша алмады. Олардың есептеуінше, егін жинауға егіннің өз уақытында піспеуі және ауа-райының қолайсыздығы лобогрейкаларды пайдалануды бұзатын егін шығымының төмен болуын әсер етті. Обком хатшысының мұндай түсіндірмесі партияның Орталық Комитетін қанағаттандыра алмағаны және Орталық

Комитеттің бюросы шектен тыс шара қолдануға, Журинді қабілетсіздігі, шешуші сәтте партия директивасының орындалуын қамтамасыз етпегені үшін обкомның бірінші хатшысы қызметінен түсіруге мәжбүр болғаны анық.. Ауыл шаруашылығын басқаруда жіберілген өрескел кемшіліктерге обкомның екінші хатшысы Берниязов жолдас, облыстық кеңестің атқару комитетінің төрағасы Керімбаев жолдас және обком бюросының басқа да мүшелері жауапты болатын» (РМӘСТА, 1009:17). Бірақ, партиялық бақылаудан өзге, жазалау бойынша ПХК тетігі де іске қосылып, Қостанай облысында жұмыстардың әлсіз ұйымдастырылуының ішкі жасырын себептерін анықтаумен айналысуды шешті. Бұл Ұлтшылдардың агенттік ісін әзірлеудің жалғасы болды. Бұл науқан 1936 ж. басталған болатын, енді ол соғыс жылдарындағы төтенше әскери жағдайға, қорғаныс кәсіпорындарының көшіп келуіне, Қазақстан халқының құрамының өзгеруіне, ГУЛАГ жүйесінің, қоныс аударушылардың орын алуына, республиканың шекара маңы мәртебесіне ие болуына байланысты ерекше мәнге ие болды.

Қостанай облысының басшылығындағы Н. Журин және оның орнына келген В. Мельников орталық басшылықтың ішкі жауларды іздеп, жағдайды бақылап отыру туралы қатаң нұсқауларын бұлжытпай орындады. Мельников ПХК-нан облыста қатаң тәртіп орнатуды талап етті. Мельников өзінің бір сөзінде: «эвакуацияланған топтар халық арасында қате, дүрбелең, кейде революцияға қарсы пікірлер таратады. Эвакуацияланғандар арасында дүрбелең туғызған және жалған қауесеттер таратқан адамдардан басқа, контрреволюциялық әрекеттерге үгіттейтін дұшпандық ниеттегі бірқатар адамдар да анықталды» (РМӘСТА, 1009:56). Содан кейін ол ПХК-ның контрреволюциялық топтарды анықтау бойынша атқарған жұмыстары туралы ақпарат ретінде: Қазір кейбір аудандарда ПХК органдары ұйымдасқан түрде құрылған фашистік топтарды ашты, олар халық арасында дүрбелең туғызып, тиісті уақытта диверсиялар мен террористік шабуылдар жасауды мақсат етіп отыр», - дейді (РМӘСТА, 1009:60).

Қостанай облысының партиялық басшылығы ПХК-ның қадағалау-жазалау функцияларын күшейтуді талап етеді. Осыған орай, облыстық партия комитетінің хатшысы Берниязовтың сөзінен үзінді келтірейік: «Мен Емельянов жолдастың бүгінгі таңда облыстағы сот-тергеу органдары өздеріне жүктелген міндеттерді өте нашар атқарып отыр деген пікірімен келісемін. Кеше түнде обком бюросы Қарабалық ауданындағы астық дайындау барысы туралы мәселені талқылай отырып, әрекетсіздігі үшін астық дайындау халкомының уәкілін партиядан шығарып, ОК мен ХКК қаулысының бұзылуына жол бергені жұмыстан шеттетті, сонымен бір мезгілде аудан прокуроры да жұмыстан шығарылды. Облыстық прокурор Т. Хаярдинов (Қостанай облысының прокуроры) аудан прокурорының жұмысына қалай жауап бермейді? Оның бұл аймаққа баруға және түсіндіруге, көмектесуге, осы сұрақтарды қоюға мүмкіндігі болмады ма? Бірақ, өкінішке орай, бұл жұмыстар жүргізілмеді. Мен бұл адамдар кабинеттерінде отырып алып, тек қажет емес нәрселермен ғана айналысып отыр дер едім» (РМӘСТА, 1009:140). Қауіпсіздік органдары жоспарлау, алдын-алу, орындауды бақылау, жинау, бөлу және жазалаудан бастап, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің барлық кезеңдердегі процестеріне тартылды. Осыған орай, ПХК облыстық басқармасының бастығы Орлов өзінің бір сөзінде: «Ауылшаруашылық өнімдерін дайындау және сатып алу Кеңес мемлекетінің нан, ет және сүт және басқа да өнімдерге қажеттілігін қамтамасыз етудің маңызды құралы болады және болып қала береді», - деді. Ол ауыл шаруашылығындағы, әсіресе мал шаруашылығындағы проблемалардың себептерін атап көрсеткен болып, былай деді: «Бір кездері бұл жерлерде (Амангелді, Торғай облыстарында көшпелі шаруашылықпен айналысқан) кулак-бай элементтері мал шаруашылығын жою үшін контрреволюциялық жұмыстар жүргізген» (РМӘСТА, 1009:103).

Кезінде Кеңес өкіметінің жауы деп жарияланған, талай диверсиялық жұмыстарды жүргізген, түбірімен әлі жойылмаған кулак-бай элементтері мал шаруашылығында кадр мәселесінің шешілмегендігінен, өздерінің диверсиялық әрекеттерін жүргізіп, орасан зор зиян келтіруде. Мысалы, Семиозерный ауданындағы «Новый путь» колхозында бір топ кулактар мал фермаларына еніп, өздерінің арам істерін істеп жатыр. 1939 жылы шабындық жоспары небәрі 32 пайызға орындалды, шаруашылық ең қорқынышты жағдайға тап болды, соның салдарынан 70 бас ірі қара қырылып қалды» (РМӘСТА, 1009:104).

Қостанай облысының ісі Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің екінші хатшысы Ж.Шаяхметовпен тікелей байланысты болды, өйткені ол республикадағы саяси экономия мәселелерін де басқарды. Сонымен қатар, ол оның барлық кезеңдерінде процеске тікелей қатысқан карамағындағылардың жұмысына жауапты болды. Бірақ, ОК бірінші хатшысы оны сол жердегі (облыс, аудандағы) жағдайды шешуге жібергенде оның чекисттік тәжірибесі де ескерілді. Өкінішке орай, бұл іс бойынша материалдар әлі де құпия болып табылады, сондықтан біз Ю. Богданов алған мәліметтерге сүйенеміз.

Әкесі Қазақ КСР ПХК-ның халық комиссары Н. Богдановтың қызметіне байланысты осы іс бойынша материалдарды қарауға қатысқан Ю. Богданов, хабарлаушылардың айтуынша (олар кейінірек айтқандай - арандатушылық), облыстық ПХК кеңес және партия қызметкерлерінің жетекші эшелонының құрамында қазақтар арасында антикеңестіктік ұлтшылдық көңіл-күйдің көрініс тапқанын анықтады. Қостанай облыстық ішкі істер басқармасындағы материалдар бойынша Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің келісімімен және КСРО ПХК-ның санкциясымен Семиозер аудандық атқару комитетінің төрағасы М. Сәндібеков 1941 жылдың аяғында қамауға алынады. Жауап алу кезінде ол өзін Қостанай облысы прокурорының бұрынғы орынбасары Көкеманов (ол кезде Ақмола облысы прокурорының көмекшісі болып жұмыс істеген) пен дивизиондық газеттің редакторы Бектұров жұмысқа алғанын айтты. Ол сондай-ақ Қостанай облыстық соты төрағасының орынбасары Нұрымовқа, облыс прокурорының орынбасары Ишановқа, облыстық комитет бөлімі меңгерушісінің орынбасары Ибрагимовке, облыстық прокурордың көмекшісі Исмағамбетовке және Соттың, Прокуратураның және жергілікті баспасөздің басқа да бірнеше қызметкерлеріне айғақтар береді. Қостанайда тергеуден кейін қамауға алынғандар қосымша тергеу үшін Алматыға жіберіледі. Тұтқындалғандардың барлығы «антикеңестік ұлтшыл ұйымға қатысқанын мойындап», құрамында Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің үшінші хатшысы Салин, кадр бөлімі бастығының орынбасары Бозжанов, Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы халық комиссары Дауылбаев Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің бөлімі Бозжанов пен Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы халық комиссары Дауылбаев болған «жетекші орталықты» «көрсетіп берді».

Республиканың партия басшылығының өкілдерін айыпталушы ретінде тарту арқылы «ұлтшылдар ісін» ашу қауіпсіздік органдарының арнайы тергеу әдістерін қолданып қана қоймай, сонымен қатар ПХК-ның елдегі жағдайды қатаң бақылауға ұмтылғанын дәлелдеді. Партия басшылығына қатаң бақылау жасау арқылы «Ұлтшылдардың» ісі бойынша 130 адам қамауға алынды, оның ішінде 26 партия, кеңес, әкімшілік органдардың қызметкерлері және 19 колхоз төрағасы жұмысынан айырылып қамалды.

Тұтқындалғандардың айғақтары бойынша 500-ден астам адам, олардың ішінде Қазақстан К(б)П ОК 4 мүшесі, партия обкомының 2 хатшысы, облыстық атқару комитетінің 4 төрағасы және партия райкомының 34 хатшысы жауапқа тартылды. Республиканың ішкі істер халық комиссары А.Н. Бабкин 1941 жылғы желтоқсанда өзінің орынбасары, мемлекеттік қауіпсіздік майоры (бұдан әрі-МҚ) Н.К. Богданов бастаған құрамына Күпия-саяси бөлімінің бастығы, МҚ капитаны М.Н. Головков және басқа да ПХК қызметкерлері кірген бригаданы Қостанайға іссапарға жіберді. Қостанай облысында 500-ге жуық адам қамауға алынды. Тергеуге алынғандардың барлығы бұрынғы айғақтарын растап, Нұрымовты, Ишановты және басқаларын Кеңеске қарсы ұлтшыл ұйымның мүшелері ретінде көрсетеді. Тіл мәселесіне байланысты облыс орталығынан шалғайдағы ауыл тұрғындарымен және ұсталғандармен жұмыс істеу оңайға соқпағаны мәселені қиындатты. Осы кезеңдегі ақпараттың сенімділігі күмән тудырды. Халық комиссариатының бригадасы сенімді ақтамаушылар ретінде Қостанай облысының бірқатар қызметкерлерін жұмыстан босатты. Халық комиссариатының бригадасы агенттердің арандатушылық әрекеттері туралы ешқандай мәлімет ашпады, тергеудің заңсыз әдістерін қолданғаны туралы дәлелдер де таппады. «Ұлтшылдар» ісін тергеуге Қазақ КСР-нің жоғары партиялық құрылымдарын тартып, қамауға алынғандардың айғақтары бойынша жауапты қызметкерлердің үлкен тобы әшкереленді. Алматыда бұл істі Қазақ КСР ПХК Тергеу және күпия саяси басқармаларының қызметкерлері жүргізді. Тергеу барысын КСРО прокуратурасының ерекше істер жөніндегі бөлімінің мамандары мен Қазақ КСР прокуратурасының қызметкерлері қадағалап отырды. Қазақстан Ішкі істер халық комиссары Бабкин 3-басқарманың бастығы Новиковпен бірге айыпталушылардан жауап алуға қатысып, ҚК(б)П ОК бюросына есеп берді. «Ұлтшылдардың» ісі соғыс жағдайында халыққа қырағылық пен қатаң бақылауды күшейту және халық арасында, әсіресе жер аударылғандар мен қоныс аударушылар арасындағы «жеңілісушілікке» толы көңіл-күйін басу қажеттілігімен тығыз байланысты болды.

Мәскеу Орталық Комитетінің нұсқауларына сәйкес Қазақстанның К(б)П Орталық Комитеті мен Халық Комиссарларының барлық мүшелері қызметкерлер тобымен облыстар мен аудандарға барып, тұрғындар арасында жұмысты күшейту және қырағылықты арттыру мәселелері бойынша актив Кеңестерін өткізді. Атап айтқанда, осындай миссиямен Н.К. Богданов Қазақстан К(б)П ОК екінші хатшысы Ж. Шаяхметовпен бірге Қарағанды, Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарының аудандарының едәуір бөлігін аралап шықты және осындай тексерулердің нәтижелері бойынша шаралар қабылданды (РМЭСТА, 770:17).

Бірақ «ұлтшылдардың ісі» басқа нәрсеге – бай-кулақтық элементтерге қарсы күреске ұласты. 1942 жылғы шілдеде Амангелді, Торғай облыстарында 7 адам тұтқынға алынды. Тағы бір ауданда

6 адамнан тұратын топ «Феодалдар» деп аталатын істерді әзірлегені үшін қамауға алынды. Ұзақ уақытқа созылған Ұлтшылдар туралы Қостанай ісін Мәскеу билігі қолға алып, материалдары КСРО ПХК-ның Ерекше кеңесіне тапсырылды. 1942 жылғы 9 желтоқсанда өткен Ерекше кеңес 3 адамды - Социалистік Қазақстан газеті редакциясының үгіт және насихат бөлімінің меңгерушісі Сарсановты (дұрысы – Сәрсенов, авт.) және прокуратура қызметкерлері Көкеманов пен Ишановты өлім жазасына кесу (ату) туралы қаулы шығарды. Бес адам әрқайсысы 10 жылға бас бостандығынан айырылды. Жоғары орталықтан сотта ешкім зардап шеккен жоқ. Ерекше кеңестің шешіміне дейін Орталық Комитеттің үшінші хатшысы Салин, қызметін лайықты атқармағаны үшін, Қазақстан К(б)П Орталық Комитеті Бюросының шешімімен қызметінен босатылып, ҚК(б)П ОК Бюро мүшелігінен шығарылады да Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің екінші хатшысы қызметіне жіберіледі (одан кейін ол сол жерде облыстық атқару комитетінің төрағасы болып сайланады) (РМӨСТА, 504:186).

Ұлтшыл орталықтың жетекшілері атанған Орталық Комитет мүшелері Бозжанов пен Дауылбаев жоғары партия органындағы қызметтерін сақтап, ұзақ жылдар бойы өз міндеттерін атқарды. Бірақ осы іске қатысы бар жарты мың адамның ішінде Ерекше кеңес жазалаған сегізінші туыстары мен темір тордың ар жағында отырған бес сотталушы істерін қайта қарауды талап етіп, белсенді түрде шағым жаза берді. Істі жергілікті мемлекеттік қауіпсіздік органдары қайта тексеріп, 1943 жылы КСРО ПХК бригадасы Алматыға арнайы келді.

Жедел және тергеу материалдарын тексеру нәтижесінде агенттердің арандатушылық хабарламалары мен тұтқындалғандардың айғақтарын бұрмалау анықталды. Ұлтшылдық ұйымның болмағаны, тек жекелеген антикеңестік топтар ғана бар екені мойындалды. Кейбір істер тоқтатылып, сотталғандардың бір бөлігі босатылды, ал қалғандары антикеңестік қызметтің нақты фактілері үшін жаза мерзімі бекітілді. Ешкім толық ақталған жоқ. 1943 жылы жүргізілген тексеру материалдары Бүкілодақтық коммунистік (большевиктер) партиясының Орталық Комитетіне хабарланды. Оның ұйғаруымен, тергеу материалдарын бұрмалаған кінәлі қызметкерлер жазаланды. Қазақстан ісі бойынша КСРО ПХК жанындағы Ерекше кеңес екі рет - 1945 жылғы 14 ақпандағы және 1947 жылғы 9 желтоқсандағы қаулыларын қабылдады.

А.И. Жевлаков мақаласында ПХК мен МҚХК-ның жоғары органдары жүргізген «ұлтшылдардың ісін» тексеру нәтижелерін келтіреді: «1943 жылы КСРО және Қазақ КСР МҚХК бригадалары МҚХК Қостанай облысы бойынша басқармасының жедел-ізвестіру жұмыстары кезінде орын алған өрескел заң бұзушылық фактілерін анықтайды. МҚХК облыстық басқармасы «Ұлтшылдар» ісін (Көкеманов және т.б. ісі) әзірлеу барысында КСРО ПХК мен МҚХК бұйрықтарын тікелей бұзуға әкеліп соқтырған анық қате бағыт ұстанғаны белгілі болды. Қазақ КСР арандатушылар агенттерінің материалдары және анық күмәнді айғақтардың негізінде облыстың көптеген ауылдық, аудандық және жетекші еңбеккерлері негізсіз тергеуге алынған. Қостанай облысы бойынша МҚХК-нің кейбір қызметкерлері материалдарды бағалауға немқұрайлылықпен қарап, арандатушы агенттерді әшкерелеу шараларын қолданбады, қамауға алынғандардың жауап алу хаттамаларында адал адамдардың беделіне нұқсан келтіретін, (бүкіл «қылмысты» ұйымның ішінен бірін-бірі білетін тек Бектұров пен Сәрсенов қана, оның үстіне олар бір редакцияда қызмет істегендіктен) анықталмаған айғақтар жазған. Тұтқындалғандарға қатысты физикалық қинау шаралары қолданылған...». Істерді тергеу әдетте жазаның өзгеруіне немесе айыпталушыларды ақтауға әкелмеді. ПХК билігі қарапайым азаматтарға қатысты әділеттілікті қалпына келтіру міндетін қойған жоқ. Зерттеушілер атап өткендей, «ПХК қызметкерлерін соттау, мемлекеттік қауіпсіздік органдарынан шығаруды былай қойғанда, іс ведомствошілік процесс болып қала берді де чекистер жүргізген істердің басым көпшілігіне қатысты үкімдерді қайта қарауға және жоюға жол берілмеді» (Савин, Тепляков, 2017:353).

Қорытынды. Соғыс жағдайында қауіпсіздік құрылымдары мен партия басшылығы халықтың санасы мен көңіл-күйін бақылау үшін қатаң шаралар қолдануға және қиындықтарды ішкі жаулардың айла-амалдары мен партия мен үкімет саясатының бұрмалануымен байланыстыруға мәжбүр болды. ПХК/МҚХК органдары халық жауларын іздеу жөніндегі директиваларды жүзеге асырды. Өйткені, «Әшкереленген диверсанттардың, зиянкестердің болмауы ПХК бөлімшелерінің жұмысындағы елеулі кемшілік болып саналды, сондықтан осы контрреволюциялық әрекеттерді анықтауға арналған істер жүйелі түрде бақыланды». «Үлкен террор» кезеңінің жоспары бойынша аумақтық мемлекеттік қауіпсіздік органдарымен бүлікшілер, диверсанттар мен антикеңестік үгітшілер «әшкереленді». Бұл «қуғын-сүргін шаралары, соның ішінде, тылдың үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету, майданды қажетті әскери техникамен, оқ-дәрілермен және азық-түлікпен қамтамасыз етудің негізгі міндетін шешуге көмектесуге арналған». Бірақ, ПХК/МҚХК тарихын зерттеушілердің пікірінше, «КСРО ПХК/МҚХК қызметі Орталық Комитет Саяси Бюросының, Коммунистік партияның өлкелік комитеттері мен

облыстық комитеттерінің тұрақты бақылауында болды. Олар тәуелсіз дербес күш, немесе, «мемлекет ішіндегі мемлекет» түрі емес еді.

Пайдаланылған әдебиеттер

Алматы қаласы бойынша ҰҚҚД мәліметі. // Дереккөз: <https://www.ng.kz/modules/newspaper/article.php?storyid=18984&start=165>

«Бір жыл өтілі жоқ бастауыш партия ұйымдарының хатшылары туралы» ҚКП(б) Қостанай облыстық партия комитеті Бюросының қаулысы // Ресей Мемлекеттік әлеуметтік-саяси тарихы архиві (Российский государственный архив социально-политической истории – РГАСПИ) (РМӘСТА). 17-қор, 22-тізбе, 1012-іс, 74-п.

Вестник АГУ. № 1 (20). Майкоп. 2006. 38-46 бб.

Жевлаков А.И. «Ұлтшылдар» агенттік ісі. // Казахстанская правда. 1990 ж. 2 қараша.

Журин Н.И. Трудные и счастливые годы: Записки парт.работника. Москва, Политиздат, 1982, С. 368

Қазақ КСР БКП(б) ОК жанындағы партиялық бақылау комиссиясының уәкілетті қызметкері И. Кузнецовтың «Қазақстан КП(б) Қостанай обкомындағы кадрлармен қанағаттанарлықсыз жұмыс туралы» хаты бойынша Қазақстан КП(б) ОК бюро отырысының 38 тармағы, №179 хаттамасы // РМӘСТА. 17-қор, 42-тізбе, 507-іс, 35-п.

Қазақстан КП(б) ОК бюро 1942 ж. 26 қазандағы отырысының №17 хаттамасының 6 тармағы «Салин М.жолд. жұмысы туралы» // РМӘСТА. 17-қор, 43-тізбе, 504-іс, 186-п.

Қазақстан КП(б) ОК 1941 ж. 25-26 маусымдағы V пленумының стенограммасы // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 745-іс. 243-п.

Қазақстан КП(б) ОК 1941 ж. 25-26 маусымдағы V пленумының стенограммасы // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 745-іс. 243-п.; 161-п.

Қазақстан КП(б) ОК 1941 ж. 25-26 маусымдағы V пленумының стенограммасы // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 745-іс, 244-п.

Қазақстан КП(б) Қостанай облыстық бюросының №133 отырысының 1941 ж. 3,7,9 қазандағы хаттамасы // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 1030-іс, 17-п.

Қазақстан КП(б) ОК бюро отырысының 1941 ж. 23 желтоқсандағы №133 хаттамасы, 10 тармағы «Қостанай облысының қылмыстық істер бойынша облыстық сотының төрағасын ауыстыру жайлы», 11 тармағы «Қостанай облысының прокуроры туралы» // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 770-іс.

ҚКП(б) ОК хатшысы Салин жолдастың «Ауыл шаруашылығы басшылығының кемшіліктері және оларды көтеру шаралары» баяндамасы. ҚКП(б) Қостанай обкомы V пленумының стенограммасы 1941 ж. 22-24 қараша // РМӘСТА, 17-қор, 22-тізбе, 1009-іс, 10, 16 пп.

Н. Журиннің алғысөзі. Қазақстан КП(б) Қостанай обкомының 1941 ж. 13-16 ақпандағы IV пленум стенограммасы // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 979-іс, 13-п.

1941 ж. 29 қыркүйектегі «Қазақстан КП(б) Қостанай обкомын басқарудағы ауыл шаруашылығы, әсіресе бидай жинаудағы елеулі кемшіліктер туралы» Қазақстан КП(б) ОК бюросының қаулысы, №119 хаттамасы, 10 тармақ // РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 766-іс, 203-п.

РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 1009-іс, 17-п.; 56-б.; 60-б.

Соғысқа дейінгі Қостанай // «Біздің Қостанай». 2012 жылғы 4 қазан. // http://kostanay1879.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1748&Itemid=5 (Жүгінген күні 2021 жылғы 18 қазан).

Чекисты на скамье подсудимых. Мақалалар жинағы / Құрастырушылар: Марк Юнге, Линн Виола, Джеффри Россман. М.: Пробел-2000, 2017. 680 б.

1941 ж. 22-24 қарашадағы ҚКП(б) Қостанай обкомының V пленумының стенограммасы. РМӘСТА. 17-қор, 22-тізбе, 1009-іс, 140-п.; 103-б.; 104-б.

References

Almaty kalasy boiynsha UKKD malimeti. // Derekköz: <https://www.ng.kz/modules/newspaper/article.php?storyid=18984&start=165>

«Bir jyl ötili jok bastauysh partiya uiymdarynyn xatshylary turaly» KKP(b) Kostanay oblystyk partiya komiteti Byurosynyn kaulysy // Resey Memlekettik aleumettik-sayasī tarīxy arxivi (Rossiyskiy gosudarstvennyu arxiv socialno-politiceskoy istorii – RGASPI) (RMASTA). 17-kor, 22-tizbe, 1012-is, 74-p.

Vestnik AGU. № 1 (20). - Maykop. 2006. 38-46 bb.

Jevlakov A.İ. «Ulitshylar» agenttikisi // Kazaxstanskaya pravda. 1990 j. 2 karasha.

Zhurin N.I. Trudnyyeisshastlivyyegody: Tetrads' rabochego. Moskva, Politizdat, 1982. S. 368.

Kazak KSR BKP(b) ОК janyndaғы partiyalyk bakylau komissiyasynyn uakilette kyzmetkeri İ. Kuznecovtyn «Kazakstan KP(b) Kostanay obkomynndaғы kadrlar men kanağattanarlyksyz jumys turaly» xaty boyynsha Kazakstan KP(b) ОК byuro otyrysynyn 38 tarmaғы, №179 xattamasy // RMASTA. 17-kor, 42-tizbe, 507-is, 35-p.

Kazakstan KP(b) ОК byuro 1942 j. 26 kazandaғы otyrysynyn №17 xattamasynyn 6 tarmaғы «SalınM.jold. jumysy turaly» // RMASTA. 17-kor, 43-tizbe, 504-is, 186-p.

Kazakstan KP(b) ОК 1941 j. 25-26 mausymdaғы V plenumynyn stenogrammasy / RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 745-is. 243-p.

Kazakstan KP(b) ОК 1941 j. 25-26 mausymdaғы V plenumynyn stenogrammasy // RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 745-is. 243-p.; 161-p.

Kazakstan KP(b) ОК 1941 j. 25-26 mausymdaғы V plenumynyn stenogrammasy // RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 745-is, 244-p.

Kazakstan KP(b) Kostanayoblystyk byurosynyn №133 otyrysynyn 1941 j. 3,7,9 kazandaғы xattamasy// RMASTA. 17-kor, 22-tizbe,1030-is, 17-p.

Kazakstan KP(b) ОК byurootyrysynyn 1941 j. 23 jeltoksandaғы №133 xattamasy, 10 tarmaғы «Kostanay oblysynyn kylmystyk ister boyynsha oblystyk sotynyn törağasyna uystyrujayly», 11 tarmaғы «Kostanay oblysynyn prokuroryturaly» // RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 770-is.

KKP(b) ОК xatshysy Salın joldastyn «Auyl sharuashylyғы basshylyғыnyn kemshilikteri jane olardy köteru sharalary» bayandamasy. KKP(b) Kostanay obkomy V plenumynyn stenogrammasy 1941 j. 22-24 karasha // RMASTA, 17-kor, 22-tizbe, 1009-is, 10, 16 pp.

N. Jurınnin alğysözi. Kazakstan KP(b) Kostanay obkomynyn 1941 j. 13-16 akpandaғы IV plenum stenogrammasy // RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 979-is, 13-p.

1941 j. 29 kyrküyektegi «Kazakstan KP(b) Kostanay obkomyn baskarudaғы auyl sharuashylyғы, asirese bıday jınaudaғы eleuli kemshilikter turaly» Kazakstan KP(b) ОК byurosynyn kaulysy, №119 xattamasy, 10 tarmak // RMASTA. 17-kor, 22-tizbe,766-is, 203-p.

RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 1009-is, 17-p.; 56-b.; 60-b.

Soğyska deyingi Kostanay // «Bizdin Kostanay». 2012 jylғы 4 kazan.//http://kostenay1879.Ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1748&Itemid=5 Jügingenküni 2021 jylғы 18 kazan.

Çekısty naskame podsudımyx. Makalalar jınaғы / Kurastyrushylar: Mark Yunge, Linn Viola, Djeffrı Rossman. M.: Probel-2000, 2017. 680 b. 353 b.

1941 j. 22-24 karashadaғы KKP(b) Kostanay obkomynyn V plenumynyn stenogrammasy. RMASTA. 17-kor, 22-tizbe, 1009-is, 140-p.; 103-b.; 104-b.

**МАЗМҰНЫ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ**

Ташқараева Ә.М., Кумеков Б.Е. «ШЕЖІРЕ-И-ТАРАКИМЕ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ АУЫЗША ТАРИХ ДӘСТҮРІ: ДЕРЕКТЕМЕЛІК ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТӘПСІРЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	5
Төлебаев Т.Ә., Шорманова А.И. СТАТИСТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚҰЖАТТАРДЫҢ ҚҰЖАТ АЙНАЛЫМЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ	15
Анисимова И.Ю., Рамазанова Ф.С. ПРОБЛЕМАТИКА ПОВСЕДНЕВНОСТИ В ИСТОРИОГРАФИИ XX-XXI ВЕКА	30
Үскәк А., Zhumatay G. THE EXPERIENCE OF ORGANIZING MEASURES TO TRANSLATE OFFICE WORK INTO KAZAKH LANGUAGE (1923-1925)	40
Мамытова С.Н., Сулейменова К.К. ПРИМЕНЕНИЕ IT ПРИ ИЗУЧЕНИИ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ИСТОЧНИКОВ И МАТЕРИАЛОВ ПО ИСТОРИИ МАССОВОГО ГОЛОДА В КАЗАХСТАНЕ В 30-е ГОДЫ XX ВЕКА: ОПЫТ 3D РЕКОНСТРУКЦИИ	48

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
NEW HISTORY
НОВАЯ ИСТОРИЯ**

Шамғонов А. 1836-1838 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ ХАЛЫҚ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС.....	59
Жумагамбетов Т.С., Сундетова А.Н. «КАГАНЫ И ХАНЫ «ЙЕКИ МОНГОЛ УЛУСА.....	72
Маргулан А.С. К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ УРУС ХАНА ПРАРОДИТЕЛЯ ОСНОВАТЕЛЕЙ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА ЖАНИБЕКА И КЕРЕЯ	80
Атангаева Б.Ж., Сайранбекова Ұ.С., Ахметова Р.Д. ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК: ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ (XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ-XX Ғ. БАСЫ).....	90

**XX-XXI ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
HISTORY OF THE XX – XXI CENTURIES
ИСТОРИЯ XX – XXI ВВ.**

Нурпеисов Е.К., Жусуп С.А. ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ О СУВЕРЕНИТЕТЕ АЛАШ	101
---	-----

Сыздыкова А.М., Аманова А.С., Молдакимова А.С. БАЙЛАР МЕН КУЛАКТАРДЫ ЖОЮ БАРЫСЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ЕРТИС ӨңІРІ ХАЛҚЫНЫҢ ҚАРСЫЛАСУ КӨңІЛ-КҮЙІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	111
Исмагулов Ұ.Ш., Исмагулова Д.М. ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕР НОРМАСЫН ЖАСАҚТАУ ЖӘНЕ ЖЕР ҚОРЫН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (1917-1930 ЖЖ.).....	121
Қасымова Д.Б., Құдайбергенұлы Б., Мамраймов С.Д. СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ «ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ ІСІ» ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН БАСШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰСТАНЫМЫ	132

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ**

Ажигали С.Е., Турганбаева Л.Р. ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МАВЗОЛЕЯ АЛМАТ-ТАМЫ В СЕВЕРНОМ ПРИАРАЛЬЕ (В КОНТЕКСТЕ ОХРАННО-РЕСТАВРАЦИОННЫХ РАБОТ НА ПАМЯТНИКЕ)	142
Ёлгин Ю.А. ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО САЙРАМА: К ЮБИЛЕЮ АКАДЕМИКА Б.А. БАЙТАНАЕВА.....	160
Сайкенева Д.К., Морякова М.Т. РИТУАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ СОБАКИ В РОДИЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ КАЗАХОВ	172

**РЕЦЕНЗИЯ
СЫН-ШҚІР
REVIEW**

Кыдыралина Ж.У. РЕЦЕНЗИЯ НА РУКОПИСЬ СБОРНИКА ДОКУМЕНТОВ «ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ. КАЗАХСТАН. 1945-1959 ГГ. ТОМ 4» (АЛМАТЫ, 2022. – 748 С.).....	181
--	-----

**ЮБИЛЕЙ
МЕРЕЙТОЙ
ANNIVERSARY**

ВИДНОМУ УЧЕНОМУ – ЭТНОЛОГУ-ПАМЯТНИКОВЕДУ С.Е. АЖИГАЛИ ИСПОЛНЯЕТСЯ 70 ЛЕТ!.....	185
ТАРИХШЫ БЕРЛІБАЕВ БАҚДӘУЛЕТ 70 ЖАСТА!.....	189